Prof. dr hab. Jacek Jan Pawlik SVD
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

Recenzja rozprawy doktorskiej dra Patryka Zająca
pt. „Kulturowe i dyskursywne cechy przysłów języka hausa w perspektywie porównawczej"

Tradycja ustna jest przedmiotem badań licznych prac afrykanistycznych. Przekaz genealogii oraz historii, schematów interpretacji świata, wierzeń oraz procedur rytualnych odbywa się po dziś dzień w formie ustnej, choć spotyka się coraz więcej prób opisu i systematyzacji specyficznych wzorów właściwych dla danej społeczności. Badacz kultury w pierwszej kolejności obserwuje praktyki rytualne i zwyczaje. Aby jednak móc je zinterpretować i wyjaśnić musi sięgnąć do oratury, tekstów niepisanych, które informatorzy cytują często w celu wyjaśnienia tego, co robią.

Istnieją więc teksty w językach afrykańskich, które pozwalają odkryć zjawiska tradycji kulturowej i życia społecznego, które zwykle jawią się ukryte dla obcokrajowców. Mogą to być teksty krótkie, takie jak przysłowia, klątwy, formuły rytualne, a nawet imiona albo też teksty dłuższe: opowiadania, tradycje historyczne czy poezja, w tym teksty śpiewów. Ich analiza pozwala na zrozumienie praktyk symbolicznych, przyjętych zwyczajów oraz zachowań codziennych. Ponadto, na ich podstawie jest możliwe określenie zrębów światopoglądu danego ludu oraz obowiązujących zasad moralnych.

Recenzowana praca doktorska mgr. Patryka Zająca bierze za podstawę przysłowia języka hausa. Autor stawia sobie za cel przeprowadzenie funkcjonalno-semantycznej analizy kulturowo uwarunkowanego użycia przysłów i pokazanie funkcji kulturowej przysłów w budowaniu różnego typu dyskursów. Za punkt wyjścia przyjmuje pojawiające się w przysłowiach hausa „słowa klucze kultury". Inspirując się pracami Anny Wierzbickiej Autor cytuje dłuższy fragment jej tekstu wyjaśniając, jak należy „słowa klucze" rozumieć (18). Zwraca uwagę, że ważnym kryterium przy wyborze tych słów jest to, że głębsze zbadanie każdego z nich pozwala powiedzieć coś znaczącego i odkrywczego na temat danej kultury. W aneksach autor proponuje listę słów kluczy dla języka hausa, a raczej dla przedstawionego w dalszej części aneksów słownika przysłów uporządkowanych alfabetycznie. Każde wejście zawiera jeden lub więcej przykładów przysłów w transkrypcji hausa, tłumaczeniu dosłownym

oraz literackich. Trzeba pokreślić włożoną pracę w to przedsięwzięcie, jak również bogactwo zawartych treści.

Wybierając taką systematyzację przysłów, interesującą i trafną, choć nie pozbawioną dozy subiektywności, warto by wspomnieć przynajmniej o innych możliwych sposobach prezentacji przysłów w literaturze afrykanistycznej. Najczęściej pojawiają się one w opracowaniach dotyczących etapów życia, religii, mądrości ludowej i moralności oraz stosunków władzy. Są też próby podejścia czysto formalnego, gdzie przysłowia ułożone są zgodnie z szykiem syntaktycznym, np. Jean Cauvin, *L'image, la langue et la pensée*, CIA, Sankt Augstin 1980, t. 1-2. Co prawda Autor wspomina o innych kategoryzacjach przysłów w rozdziale I, charakteryzując opracowania w języku hausa, jednak nie jest to istotne dla treści paragrafu. Usytuowanie wyboru na tle innych możliwości i argumentacja za takim czy innym wyborem byłaby czymś wskazanym.

Warto podkreślić, że obok słów kluczy Autor stosuje analizę kognitywną kodu kulturowego przysłów opierając się na teorii metafory pojęciowej Lakoffa-Johnsona, która jest szczególne przydatna jako narzędzie do rekonstruowania językowego obrazu świata. Autor wykorzystuje ją podejmując próby porównania przysłów z różnych języków.

Jakie są źródła wykorzystane przy redagowaniu rozprawy? Trzeba zauważyć, że Autor nie prowadził systematycznych badań intensywnych w środowisku hausa, niemniej dwumiesięczny pobyt w Nigerii (30.01. – 27.02.2019) wykorzystał z powodzeniem w celu zebrania interesującego materiału dotyczącego dyskursów politycznych i występujących w nich przysłów. Autor trzykrotnie (91, 96, 97) wzmiankuje obserwacje poczynione podczas pobytu w Kano w styczniu 2020 roku, nie podaje jednak jak długo trwał pobyt i jaki był jego cel. Zasadniczo więc praca bazuje na materiale publikowanym. Są to teksty literackie, prasowe (gazety i serwisy internetowe), artykuły naukowe oraz język mówiony (teksty filmów i konsultacje z rodzimymi użytkownikami hausa) - w tym ostatnim przypadku zbyt mało informacji, czy były to wywiady, rozmowy, czy inna forma wymiany (z kim i kiedy) (52).

Przede wszystkim zaś Autor sięga do zbiorów paremii oraz słowników hausa-angielskich, które zawierają w opisach haseł liczne przysłowia wraz z ich objaśnieniami (25). Choć Autor jest świadomy, że obszar, na którym mówi się językiem hausa nie ogranicza się do Nigerii, omawiając stan badań nad przysłowiami hausa ignoruje dorobek badaczy frankofońskich w tym względzie. Choć cytuje jeden z artykułów Saoudé Ali, to pomija całkowicie jego pracę doktorską obronioną w 2001 r. w Institut National des Langues et Civilisations Orientale w Paryżu dotyczącą bezpośrednio przysłów hausa („Le proverbe haoussa") i dorobek promotora tej pracy Bernarda Carona, który jest uznanym specjalistą w

zakresie języków czadyjskich. Warto również byłoby uwzględnić publikację Rabiou Nafiou „La sagesse populaire haoussa en 300 proverbes et dictons" wydanej przez l'Harmattan w Paryżu w 2014 roku oraz sięgnąć do książki Rahili Abba Moussa „*Karin Magana* – Proverbes" wydanej przez Międzynarodowe Towarzystwo Lingwistyczne (SIL) w Niamey w 2004 r. i innych tekstów tej autorki.

Zastanawiające jest użycie przez Autora słowa „Hausańczycy". Czy chodzi o populację, która mówi jako pierwszym językiem hausa? Wtedy należałoby uwzględnić tych, którzy mieszkają również i w Nigrze. Mam nadzieję, że Autor jest tego świadomy.

W rozdziale drugim Autor precyzuje procedurę wyboru słów kluczy. „Badania zostało przeprowadzone na grupie 1505 przysłów pochodzących ze zbioru „Hausa a dunkule na daya" Yusufa Yunusa (Kano 1977). I choć trudno zarzucać przypadkowość wyboru, faktem pozostaje, że jest to wybór cząstkowy, bazujący na jednym źródle. Jednak, biorąc pod uwagę osiągnięty wynik, trzeba stwierdzić trafność wniosków, być może wynikającą z ogólności wybranych terminów. W dalszej części tego rozdziału Autor analizuje najczęściej występujące słowa klucze zbioru. Przeprowadza solidne, niemniej zwięzłe badania, przy czym najciekawsze wydają się rozważania na temat znaczenia psa i hieny, oparte przynajmniej w zarysie na świetnym artykule Ewy Siwierskiej na temat symboliki tych zwierząt w kulturze hausa opublikowanym w czasopiśmie „Afryka" w 2019 roku. Bardzo ciekawą jawi się analiza metafory życia w różnych znaczeniach. I tu Autor sięga do sedna światopoglądu, ponieważ życie jest jego podstawą w religijności afrykańskiej, zaś słowo „życie" nabiera szczególnego znaczenia w językowym obrazie świata ludów Afryki.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że praca ma charakter nie tylko analityczny, ale również komparatystyczny. Autor porównuje przysłowia hausa z przysłowiami w języku polskim. Oczywiście i w tym przypadku musiał zdecydować się na wybór. Wieloznaczność bowiem przysłów powoduje, że inna osoba znajdzie innych odpowiednik w języku polskim. I tak na przykład (84) hausańskie „Przyjaciel złodzieja jest złodziejem" znajduje u Autora odpowiednik polski: „I ten złodziej, co kradnie, i ten, co złodziejowi drabinę trzyma". Ale równie dobrze można by zaproponować jako odpowiedni: „Kto z kim przystaje, takim się staje". Trudno dyskutować o takich czy innych wyborach.

Autor porusza również kwestię tłumaczenia przysłów na język polski. Dla lingwisty wydaje się to być kwestia zasadnicza. Wskazuje on na trudności z przykładem. W istocie rzeczy, przysłowia nie są statyczne. Życie stwarza wciąż nowe sytuacje i konteksty, które pozwalają na zmienne zastosowanie przysłów. Z czasem jest trudno rozpoznać przysłowia w rozmowie. Przetłumaczenie więc nie wystarczy, aby zrozumieć przysłowie i jego zdolność

wyrazu. Potrzeba wyjaśnienia, wskazania możliwych aplikacji i podania przykładów. Autor jest świadomy trudności, jakie stwarza tłumaczenie szczególnie tekstów krótkich i treściowo skondensowanych, jakimi są przysłowia.

Rozdział trzeci poświęcony jest szeroko rozprzestrzenionemu występowaniu przysłów w oraturze, literaturze i życiu społeczno-politycznym. Autor przedstawia najpierw wykorzystanie przysłów hausa w mowie potocznej, na antenie radiowej i w dialogach filmowych. Demonstruje przykłady użycia przysłów w podręcznikach do języka hausa. Zwraca uwagę na obecność przysłów w życiu społecznym, szczególnie w sytuacjach związanych z handlem, który jest jednym głównym zajęć ludu Hausa. Wspomina również audycje radiowe i filmy hausa, który wykorzystują przysłowia w tytułach prezentowanych form oraz w dialogach. Omawia w szczegółach używanie jedynie początkowej części przysłowia, zwłaszcza jako tytułu.

W drugiej części zatytułowanej „Przysłowia hausa jako konwencjonalny element oratury i tekstów literackich omawia obecność przysłów w opowieściach ludowych, w poezji, w dramacie i w prozie. Rozdział ten kończy się konkluzją, w której Autor wskazuje na funkcje przysłów w kulturze hausa: abstrakcyjne formułowanie twierdzeń ogólnych, prowadzenie polemiki, manifestowanie piękna języka, przekazywanie wartości kulturowych i moralnych oraz wyrażanie emocji (117).

Rozdział czwarty przedstawia przysłowia w różnych typach dyskursu. Autor wybrał trzy zakresy dyskursu: polityczny, religijny i naukowy, aby zegzemplifikować badane zagadnienie. Wcześnie jednak proponuje rozważania natury ogólnej dotyczące mowy jako broni (narzędzia walki), wartości w sensie pieniędzy (aktywność handlowa, por. zwyczaj targowania się) i w sensie religijnym (głoszenie nauki islamu). Fragment dotyczący funkcji przysłów w dyskursie politycznym oparty jest na analizie prasy z lutego 2019 (czas wyborów oraz pobytu Autora w Nigerii). Autor wskazuje na wykorzystanie przysłów jako elementów mowy potocznej znanej ogółowi, które stosowane są jako tytuły prasowe, a także dające możliwość wypowiedzenia kontrowersyjnych tez pod przykrywką powszechnej wiedzy zawartej w przysłowiach. „Twórcze użycie przysłów (modyfikowanie przysłów) – pisze Autor – jest w środkach masowego przekazu zjawiskiem częstszym niż użycie standardowych form, gdyż nowe ukute wyrażenia zwracają uwagę odbiorców" (131). Siła argumentacji przysłów w odpowiednim kontekście wynika z możliwości różnej interpretacji, jaką nasuwają. Przysłowia mogą wzywać do zaangażowania w proces wyborczy i zwracać uwagę na jego uczciwy przebieg.

Odnosząc się do dyskursu religijnego Autor podkreśla obecność imienia Allah w przysłowiach. Wynika to z wiary muzułmanów, którzy podporządkowują całe swoje życie woli Bożej. Wskazuje to również na głębokie przesiąknięcie językowego obrazu świata Hausa islamem. Ponadto, przytoczone przykłady wskazują na prawdy eschatologiczne oraz krzewienie wiary. Wydaje się, że obecność doktryny islamu w przysłowiach jest dużo większa niż to wynika z prezentacji Autora. Sam już bowiem Koran określa prawa życia społecznego, na przykład małżeństwa i rodziny, co prawdopodobnie ma swój wyraz w przysłowiach hausa.

Interesującym fragmentem tego rozdziału jest ostatni paragraf sygnalizujący zastosowanie przysłów hausa w dyskursie akademickim. Tu pojawia się wzmianka o Republice Nigru, „gdzie odsetek hausofonów jest znaczny" (142). Argument ten służy do uzasadnienia zacytowania motta Uniwersytetu Adbou Moumouni w Niamej, którym jest przysłowie hausa. Wzmianka tym bardziej do odnotowania, że jest bodajże jedyną dotyczącą Nigru. Autor wymienia tytuły, ale też i teksty naukowe, w których przysłowia pełnią funkcje komunikacyjne oraz służą jako dodatkowe argumenty na poparcie tez i wniosków z badań naukowych.

Rozdział ten, choć nie wyczerpuje podejmowanych zagadnień, zasługuje na pełne uznanie. Dobór przykładów i argumentacja są przekonywujące. Świadczą o żywej obecności przysłów nie tylko w życiu potocznym (tradycji ludowej), ale również w dyskursie politycznym, religijnym i naukowym.

Przeprowadzone przez Autora analizy wskazują na istotne funkcje, jakie pełnią przysłowia w życiu społecznym Hausa. Zajmują one stało pozycję w kulturze tego ludu i są niezastąpionym elementem komunikacyjnym. Autor podkreśla dynamiczną naturę paremii, które się modyfikują wraz ze zmieniającym się kontekstem. Znajomość przysłów jest wyznacznikiem poziomu kultury osobistej jednostki, przy czym biegłość wzrasta wraz z wiekiem, podobnie jak zakres wiedzy opartej na tradycji ustnej. W związku z tym trafne jest stwierdzenie Amadou Hampâté Bâ, że kiedy umiera starzec, wraz nim znika cała biblioteka.

Przysłowia pełnią liczne funkcje zarówno w życiu codziennym, jak i politycznym, religijnym i naukowym, co Autor wykazuje w sposób przekonywujący. W zakończeniu grupuje funkcje przysłów w kilku ogólnych kategoriach: abstrakcyjne formułowanie twierdzeń ogólnych; prowadzenie polemiki; manifestowanie piękna języka; przekazywanie wartości kulturalnych i moralnych, wyrażanie emocji (158-159). Przysłowia są ponadto kopalnią wiedzy o kulturze, jej obrazach i symbolach. Być może recenzowana praca niewystarczająco akcentuje te aspekty przysłów, bo koncepcja rozprawy i jej rozwinięcie nie pozwoliły Autorowi na rozwinięcie rozważań w tym kierunku.

Odmienną kwestią jest sprawa porównań. Autor na podstawie porównań przysłów hausa i polskich wyróżnia trzy kategorie: synonimiczne o najwyższym stopniu podobieństwa, ekwiwalentne, które mają tę samą domenę docelową, ale inną źródłową oraz unikatowe tzn. przysłowia niepodobne (157). Czy jednak fakt, że przysłowia reprezentują w dużym stopniu uniwersalne domeny docelowe nie wynika z tego, że odnoszą się one do ogólnoludzkich przekonań dotyczących życia i konsekwencji czynów? Wydaje się, że tego typu porównania mają szczególną wartość tylko w przypadku, jeśli posłużą do uwydatnienia różnic w domenie źródłowej i jej kulturowego zakorzenienia. W tym kontekście ciekawsze byłyby porównania z innymi językami czadyjskimi lub z przysłowiami innych grup językowych zachodnioafrykańskich.

Podsumowując trzeba stwierdzić, że praca doktorska mgr. Patryka Zająca przedstawia interesujące, cenne i nowatorskie studium nad przysłowiami hausa. Mimo drobnych mankamentów i punktów spornych stanowi ważny przyczynek do badań nad rolą tradycji ustnej w kulturze i jej wykorzystaniem w dyskursie kulturowym. Rozprawa „Kulturowe i dyskursywne cechy przysłów języka hausa w perspektywie porównawczej" odpowiada wymaganiom ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. oraz wcześniejszych ustaleń prawnych. W związku z tym wnioskuję do Rady Dyscypliny Językoznawstwo Uniwersytetu Warszawskiego o jej przyjęcie i o dalsze procedowanie w przewodzie doktorskim.

Pawlik

Olsztyn, 10 września 2022 r.